

Національна юридична академія України

На правах рукопису

ТАНЦЮРА Олександр Вікторович

**Принцип презумції невинуватості та
проблеми його реалізації у процесуальних
рішеннях слідчого**

Спеціальність 12.00.09 - кримінальний процес;
криміналістика і судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків 1995

AB 32.574

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Університету внутрішніх справ МВС України.

Наукові керівники:

Кандидат юридичних наук, доцент Шумілін С.Ф.,
кандидат юридичних наук, доцент Кожевніков Г.К.

Офіційні опоненти:

1. Заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор Грошевой Ю.М.
2. Доктор юридичних наук, професор Зеленецький В.С.

Провідна організація: Українська академія внутрішніх справ.

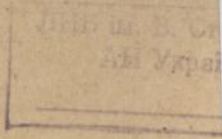
Захист відбудеться 29 червня 1995 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 068.25.02 в Національній юридичній академії України (м.Харків-24, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України за адресою: м. Харків-24, вул. Пушкінська, 77.

Автореферат розісланий 26 травня 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор юридичних наук,
професор

І.М.Даньшин

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00754930 (S)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження.

Розбудова правової держави в Україні виводить на перший план завдання забезпечення прав та законних інтересів громадян, верховенство закону в усіх сферах державного та громадського життя. В усіх галузях діючого законодавства повинні отримати нормативне закріплення принципи, що забезпечують права людини. Безперечно, існуючі в нашому праві фундаментальні засади - недоторканість прав та свобод громадянина, взаємна відповідальність держави та людини, підпорядкованість законів діяльності всіх державних установ та посадових осіб - отримують особливе значення у кримінальному судочинстві. У даній сфері правовідносин між громадянином та державою остання має передбачене законом право застосовувати заходи кримінально-процесуального примусу, що пов'язані з обмеженням особистого життя та свободи людини.

Проблема правового втілення принципів кримінального процесу і, зокрема, принципу презумпції невинуватості, безперечно, постає й перед законодавцем української суверенної держави. Майбутнє прийняття нової Конституції, нового Кримінально-процесуального кодексу передбачає розробку й включення в ці та інші нормативні акти науково обґрунтованих і чітко сформульованих положень, що забезпечують захист громадян від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності.

У діючому кримінально-процесуальному законодавстві, незважаючи на досить докладну регламентацію принципів кримінального судочинства, все ж є недоліки, що дозволяють подвійно тлумачити зміст деяких з них, в тому числі й принципу презумпції невинуватості.

З урахуванням цих обставин актуальним уявляється дослідження проблем, що пов'язані з необхідністю детального закріплення вимог принципу презумпції невинуватості як в Основному законі країни, так і в Кримінально-процесуальному кодексі.

В працях Г.М. Агеевої, М.С. Алексєєва, С.А. Альперта, В.Д. Арсен'єва, М.І. Бажанова, В.М. Бібіло, В.П. Бож'єва, Л.М. Васил'єва, А.І. Галагана, І.М. Гальперіна, Г.Ф. Герського, Ю.М. Грошевого, О.П. Гуляєва, М.П. Давидова, І.Ф. Демидова, Т.М. Добровольської, О.Я. Дубинського, С.П. Єфімічева, Н.В. Жогіна, В.С. Зеленецького, Ц.М. Каз, Д.С. Карева, Л.М. Карнеєвой, Ч.С. Касумова, О.С. Коблікова, В.М. Корнукова, Е.Ф. Куцовой, О.М. Ларіна, В.З. Лукашевича, П.А. Лупинської, А.Р. Михайленко, М.М. Михєєнко, Я.О. Мотовиловкера, В.П. Нажимова, І.Д. Перлова, І.Л. Петрухіна, М.М. Полянського, Р.Д. Рахунова, А.Л. Рівліна, В.М. Савицького, Ю.І. Стецовського, В.А. Стрємовського, М.С. Строговича, В.Т. Томіна, І.В. Тирічева, Ф.Н. Фаткулліна, А.Л. Ципкіна, Г.І. Чангулі, В.Я. Чеканова, М.А. Чельцова, С.А. Шейфера, С.Ф. Шуміліна, П.С. Елькінд, М.Л. Якуб та ін. досліджено різні аспекти даного принципу. Разом з тим, багато питань практичного застосування положень принципу презумпції невинуватості на попередньому слідстві залишаються дискусійними, що негативно відображується на реальному забезпеченні прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Дисертант також виходив з вимог практики в теоретичних рекомендаціях по процесуальному оформленню положень принципу презумпції невинуватості та визначенню механізму реалізації принципу при порушенні та розслідуванні кримінальних справ.

Помічені обставини зумовили вибір теми дослідження.

Метою дослідження є вдосконалення теоретичної моделі принципу презумпції невинуватості, вироблення пропозиції щодо його законодавчого оформлення у Конституції та Кримінально-процесуальному кодексі України, а також визначення механізму реалізації цього принципу, в стадіях порушення та розслідування кримінальної справи.

У зв'язку з цим у дисертації зроблена спроба вирішити ряд проблем, пов'язаних з розробкою поняття принципу презумпції невинуватості, його правової природи та змісту, визначенням його місця й ролі у загальній системі кримінально-процесуальних принципів, дослідженням механізму впливу принципу презумпції невинуватості на інші норми відповідної галузі права, характеристикою ситуацій, що виникають у ході реалізації вимог принципу в процесі прийняття рішень у досудових стадіях судочинства по кримінальних справах.

Методологічну основу дослідження і його теоретичну базу складають положення про права та законні інтереси громадян, а також про особливості їх реалізації у сфері кримінального судочинства, які містяться у наукових працях по філософії, теорії та історії держави і права, теорії кримінального процесу, міжнародного та інших галузей права.

При написанні дисертації автор спирався на діалектичний метод, а також більш детальніші методи наукових досліджень: системний підхід, порівняльно-правовий, історико-правовий аналіз, логічне тлумачення норм права, статистичний метод тощо.

Нормативну базу дослідження складають міжнародні акти з прав людини, проект Конституції України, чинне кримінально-процесуальне законодавство України та країн СНД, Закон України "Про міліцію", витоки права, що діяли раніше, опубліковані роз'яснення Пленуму Верховного Суду України.

Емпірична база дослідження складається з судової практики Верховного Суду України, ряду обласних та районних судів, вивчення 680 кримінальних справ, що знаходилися у провадженні слідчих МВС України по Харківській області. Крім того, при підготовці до роботи автором було проведено анкетування 146 слідчих відділів внутрішніх справ, що проходили навчання на факультеті підвищення кваліфікації Університету внутрішніх справ МВС України.

Наукова новина дисертації полягає в тому, що правовий аналіз принципу презумпції невинуватості та механізм його відображення у процесуальних рішеннях слідчого досліджено з урахуванням проекту Конституції України, змін і доповнень, що були внесені в чинне кримінально-процесуальне законодавство, а також положень міжнародно-правових актів у сфері прав людини, дію яких ратифіковано Україною.

Автором виносяться на захист наступні положення, що відповідають вимогам наукової новини:

- визначена соціальна та правова суттєвість, а також система принципів кримінального судочинства, проаналізовано їх взаємозв'язок та підпорядкованість єдиній меті - досягненню істини по кримінальній справі, підкреслено значення нормативного закріплення принципів у нових Конституції та Кримінально-процесуальному кодексі України для правового забезпечення розбудови демократичної держави Україна;

- визначена структура принципу презумпції невинуватості, згідно з якою принцип містить у собі наступні взаємопов'язані та взаємозумовлені елементи: констатація невинуватості особи до тих пір, доки її вина не буде доведена у встановленому законом порядку та закріплена обвинувальним вироком суду, який набув законної сили, відсутність у громадянина обов'язку доказувати

свою винуватість або меншу винуватість, покладання обов'язку по доказуванню на обвинувача, заборона ґрунтувати обвинувачення на доказах, що отримані незаконним шляхом, тлумачення всіх сумнівів, які неможливо усунути, на користь особи, по відношенню до якої проводиться кримінальне судочинство, заборона ґрунтувати обвинувачення на припущеннях, юридична рівнозначність недоказаної винуватості та доказаної невинуватості, відсутність у громадянина обов'язку давати показання, відповідати на запитання та надавати докази, що викривають його у скоєнні злочину;

- досліджені місце та роль принципу презумпції невинуватості в системі принципів кримінального судочинства України, сформульовано висновок, згідно з яким цей принцип у рамках їх спільної системи займає рівне положення;

- досліджено характер процесуальних рішень слідчого, що стосуються обмеження прав та свобод громадян, а також вплив вимог принципу презумпції невинуватості на законність, обґрунтованість та мотивованість цих рішень;

- обґрунтований висновок про те, що моментом початку дії принципу презумпції невинуватості у кримінальному судочинстві є стадія порушення кримінальної справи і, зокрема, такий її етап, як розгляд посадовою особою приводів та підстав до порушення справи, аргументується положення, згідно з яким кримінальну справу треба порушувати по відношенню до конкретної особи, коли вона відома, і з цього моменту така особа має наділятися статусом учасника процесу - підозрюваного;

- зроблений висновок про необхідність розширення підстав визначення особи підозрюваною по кримінальній справі з метою поширення на неї положень принципу презумпції невинуватості, зокрема, запропоновано такою підставою вважати допит особи про

обставини злочину, який вона нібито скоїла, як свідка, розглянута процедура притягнення особи як обвинуваченого з точки зору дії по відношенні до неї вимог принципу презумпції невинуватості, на підставі чого зроблено висновок про необхідність зміни порядку допиту особи як обвинуваченого;

- досліджено проблеми реалізації принципу презумпції невинуватості у рішеннях слідчого про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, прослідковано значення дотримання вимог принципу для забезпечення законності, обґрунтованості та мотивованості рішень слідчого про обрання запобіжних заходів. На основі вивчення слідчої практики з позицій відповідності процесуальних рішень слідчого положенням принципу презумпції невинуватості зроблено висновок про недостатню правову регламентацію таких заходів процесуального примусу, як відсторонення обвинуваченого від посади та накладання арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого;

- визначені місце та роль принципу презумпції невинуватості при прийнятті рішення про форму закінчення попереднього слідства, на основі чого, зокрема, зроблено висновок про необхідність зміни порядку та строків вручення обвинуваченому копії обвинувального заключення, правового положення особи, по відношенні до якої кримінальну справу припинено за нереабілітувальними підставами, про включення до кримінально-процесуального закону норм, що регулюють порядок участі захисника та законного представника по справах про суспільно небезпечні діяння осіб, що знаходилися у стані неосудності;

- у дисертації обґрунтована пропозиція по внесенню змін та доповнень у ст.ст. 43¹, 97, 126, 132, 143, 147, 157, 165, 167, 205, 214, 229, 232, 417 К.К та вилученню запропонованих новацій у новий Кримінально-процесуальний кодекс України.

Наукове і практичне значення дисертаційного дослідження.

Наукове значення дослідження полягає в тому, що вивчення змісту принципу презумпції невинуватості та проблемних питань його реалізації у процесуальних рішеннях слідчого спрямовано на подальшу розробку вчення про кримінально-процесуальні принципи, яке є однією з найбільш важливих складових частин теорії кримінального судочинства.

Практичне значення праці міститься у можливості ефективного використання її результатів у нормотворчості, при розробці нових Конституції та Кримінально-процесуального кодексу України, а також у практичній діяльності посадових осіб кримінального судочинства та при наданні юридичної допомоги громадянам, що беруть участь у кримінальному процесі.

Апробація роботи. Основні висновки дисертації доповідалися на ряді республіканських науково-практичних конференцій, викладені в опублікованих автором роботах. За результатами узагальнення практики в УС Харківської області надіслано інформаційного листа, який був обговорений на оперативній нараді Слідчого управління МВС України по Харківській області.

Теоретичні висновки та науково-практичні рекомендації, отримані за результатами дослідження, були використані при написанні учбово-методичного посібника по Загальній частині кримінального процесу, а також при викладанні курсу кримінального процесу в Університеті внутрішніх справ.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, семи параграфів, заключення, списку використаної літератури та додатку.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначаються його мета і завдання, наукова новина, методологічна і нормативна база, теоретична та практична значимість, а також викладаються основні положення дисертації, що виносяться на захист.

У розділі першому "Поняття та зміст принципу презумпції невинуватості" - досліджено проблеми, що пов'язані з формулюванням поняття принципів кримінального судочинства, визначення змісту принципу презумпції невинуватості, а також його місця та ролі у загальній системі принципів кримінального процесу України.

Аналізуючи розвиток наукових уявлень про суттєвість принципів кримінального судочинства /С.А. Альперт, Ю.М. Грошевой, Т.М. Добровольська, Л.В. Зусь, О.С. Кобліков, О.М. Ларін, М.П. Мітрохін, Я.О. Мотовиловер, І.Д. Перлов, І.Л. Петрухін, О.Л. Рівлін, М.С. Строгович, В.Я. Чеканов/, дисертант приходив до висновку про необхідність формулювання поняття цих принципів на підставі визначення їх найбільш суттєвих властивостей /критеріїв/. При цьому обґрунтовується незгода з позицією тих авторів /М.А. Джафаркулієв, Ч.С. Касумов/, які до критеріїв принципів відносять як основні, так і менш важливі їх властивості.

За думкою дослідника, найбільш важлива властивість принципів полягає в тому, що всі вони виражаються у вигляді приписів вищої юридичної сили, займаючих головуюче місце по відношенню до інших кримінально-процесуальних норм. Саме тому, виходячи з визначення принципів кримінального процесу як нормативних утворів вищої юридичної сили, у систему їх критеріїв доцільно включити наступні положення.

Принципи кримінального судочинства:

- уявляють собою основи формування всієї системи кримінально-процесуального права;
- закріплені в діючому законодавстві у вигляді правових приписів;
- найбільш повно виражають зміст кримінально-процесуального законодавства;
- поширюють свою дію на всі стадії кримінального процесу;
- тісно взаємопов'язані з державною політикою в галузі кримінального судочинства, з урахуванням положень міжнародних актів з прав людини;
- чинять регулятивний вплив на всі норми кримінально-процесуального права.

Дослідження наведених властивостей дозволяє дати визначення принципів кримінального судочинства як основ формування всієї системи відповідної галузі права, що закріплені в діючому законодавстві у вигляді правових приписів, найбільш повно виражають зміст кримінально-процесуального законодавства, поширюють свою дію на всі стадії кримінального процесу, тісно взаємопов'язані з державною політикою в галузі кримінального судочинства, чинять регулятивний вплив на всі норми кримінально-процесуального права.

Вищезгадане визначення, безумовно, відноситься і до принципу презумпції невинуватості. Далі в роботі надається історичний огляд нормативного закріплення даного принципу, при цьому відзначається, що впродовж презумпція невинуватості як принцип була закріплена в Російському Уставі кримінального судочинства 1864 року.

До теперішнього часу в законодавстві України норми, які відображають зміст принципу презумпції невинуватості, розвіщені у різних нормативних актах, що дозволяє неоднозначно їх тлумачити. Тому пошукувач підтримує точку зору тих науковців

А.М. Трошевой, І.А. Жбус, Б.М. Савицький, П.С. Елькінд/, які вважають за необхідне закріпити принцип презумпції невинуватості у вигляді системи правових приписів безпосередньо в Конституції та кримінально-процесуальному законодавстві. У свою чергу, автор обґрунтовує пропозиції про дослівне виключення у Кримінально-процесуальний кодекс України відповідної статті Конституції, в якій буде викладено зміст принципу презумпції невинуватості /ст. 52 проекту Конституції України/.

Згідно з цим, принцип презумпції невинуватості треба визначити як керівну основу кримінального судочинства, що закріплює невинуватість особи, доки її вина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду, який набув законної сили, в зв'язку з чим громадянин не зобов'язаний доказувати свою невинуватість або меншу винуватість; обов'язок по доказуванню покладено на обвинувача; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом; всі сумніви, які неможливо усунути, тлумачаться на користь особи, по відношенню до якої проводиться кримінальне судочинство; обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях; недоказана винуватість рівнозначна доказаній невинуватості; громадянин не зобов'язаний давати показання, відповідати на запитання та надавати докази, що викривають його у скоєнні злочину.

Дисертант наводить додаткові аргументи у підтримку тези про прояв принципу презумпції невинуватості по відношенню не тільки до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, але й до тих осіб, щодо яких висловлюється припущення про їх причетність до суспільно-небезпечного діяння.

Визначаючи місце та роль принципу презумпції невинуватості у загальній системі принципів кримінального судочинства, дослідник приєднується до думки тих науковців А.А. Альперт, В.М. Гро-

шевой, Т.М. Добровольська, О.М. Ларін, Ю.І. Стецовський, О.Л. Ципкін, М.Л. Якуб/, котрі вважають, що принципи в системі об'єднуються на основі інтеграції, яка породжує виникнення нової якості. При цьому підкреслюється, що система принципів уявляє собою їх інтеграцію у структурно впорядковану єдність, яка має відносну самостійність, стабільність, автономність функціонування та можливість взаємодії з іншими правовими системами з метою найбільш повного регулювання ситуацій, виникаючих у зв'язку з порушенням, розслідуванням і судовим розглядом кримінальних справ. Обґрунтовується положення, згідно з яким система кримінально-процесуальних принципів у повній мірі відповідає своєму призначенню за тотожністю, що з боку системи здійснюється безперервний контроль за реалізацією інших правових систем, які задіяні у судочинстві.

На основі вивчення теорії та практики кримінального процесу автор обґрунтовує висновок про рівнозначність принципу презумпції невинуватості по відношенню до інших принципів. В результаті їх взаємодія описується за допомогою структури, в якій всі елементи безпосередньо пов'язані один з одним. Ядром даної системи є ціль судочинства – досягнення істини по кримінальних справах, тому реалізація принципу презумпції невинуватості повністю підпорядкована цілі процесу, й забезпечує одночасно охорону прав осіб, що приймають участь у справі.

В дисертації розвинуто тезу, згідно із якою по відношенню до інших принципів принцип презумпції невинуватості, незважаючи на його рівнозначність, в той же час виступає як нормативна вимога, що закріплює припущення про доброспорядність громадян та наділяє їх можливістю використовувати широкі права у ході судочинства по кримінальних справах. Звідси зроблено висновок про вплив принципу презумпції невинуватості на зміст таких принципів.

як рівності громадян перед законом та судом, забезпечення права на захист, змагальність кримінального судочинства. В результаті вивчення місця та ролі принципу презумпції невинуватості серед інших принципів автор робить висновок про відсутність ієрархії між ними, що дозволяє при описі системи використовувати будь-яку їх послідовність, в залежності від об'єкту дослідження. Виходячи з цього, дисертант погоджується з висновком Ю.М. Грошевого та С.А. Альперта про необхідність виділення у КПК України окремого розділу "Система принципів кримінального судочинства", в якому знайдуть законодавче закріплення всі кримінально-процесуальні засади.

Розділ другий - "Прийняття процесуальних рішень як засіб позитивної реалізації принципу презумпції невинуватості" - присвячений дослідженню процесуальних рішень слідчого, що стосуються обмеження прав та свобод громадян, і вплив вимог принципу презумпції невинуватості на юридичну значимість цих рішень.

При вивченні існуючих у процесуальній теорії поглядів на механізм реалізації принципів кримінального судочинства /С.А. Альперт, В.Т. Томін, Н.П. Тутишкін, С.А. Шейфер/, автор вважав, що стосовно цілі роботи найбільш повним та практично цінним буде опис принципу презумпції невинуватості за допомогою його відображення на систему процесуальних рішень, які приймаються посадовими особами кримінального судочинства. Досліджуючи процес прийняття таких рішень, пошукувач приходив до висновку, згідно з яким їх основне призначення міститься у забезпеченні позитивної реалізації норм чинного законодавства, у тому числі й вимог принципу презумпції невинуватості, з метою достовірного встановлення фактичних даних, що характеризують певне діяння.

Базуючись на працях науковців /М.І. Бажанов, Ю.М. Гроше-

вой, О.Я. Дубинський, В.А. Дубрівний, П.А. Дупинська, Ю.В. Манасв, Н.Г. Муратова, С.в. Шумлін та ін. /, які достатньо докладно дослідили суттєвість кримінально-процесуального рішення, автор розвиває думку про те, що воно може бути визначене як спрямований на досягнення завдань судочинства акт, у якому слідчий, керуючись кримінально-процесуальними принципами, виходячи з наявних у справі фактичних даних, що характеризують процесуальну ситуацію, на підставі аналізу юридичних фактів і норм чинного законодавства робить висновок про напрямок слідства та закріплює його у відповідному документі. У роботі також визначається взаємодія механізмів прийняття рішення та реалізації вимог принципу презумпції невинуватості, відзначається, що за допомогою прийняття рішень слідчим забезпечується позитивна реалізація його вимог, підкреслюється думка про те, що позитивна реалізація даного принципу одночасно є й умовою законності, обґрунтованості та мотивованості рішень слідчого.

У розділі третьому - "Проблеми реалізації принципу презумпції невинуватості у процесуальних рішеннях слідчого" - досліджуються процесуальні ситуації, що найбільш часто виникають у ході реалізації вимог цього принципу в досудових стадіях кримінального судочинства.

Спираючись на праці науковців /В.М. Бібіло, В.А. Будніков, О.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, О.Р. Михайленко /, які досліджували питання порушення кримінальної справи, дисертант обґрунтовує висновок про те, що початковим моментом реалізації принципу презумпції невинуватості у кримінальному судочинстві є розгляд посадовою особою приводів до порушення кримінальної справи. Виходячи з аналізу положень ст.97 КПК України, автор висловлює думку, згідно з якою перевірка до порушен-

ня кримінальної справи мають піддаватися усі приводи, а не тільки заяви й повідомлення про злочин, як про це говориться у частині четвертій цієї статті. В зв'язку з цим автор пропонує змінити редакцію частини 4 статті 97 КПК, передбачивши обов'язкову перевірку приводів до порушення кримінальної справи у тому чи іншому обсязі.

Узагальнення існуючої практики порушення кримінальних справ органами дізнання і слідчими органів внутрішніх справ дозволило пошукувачу дійти висновку, згідно з яким порушення справ по факту скоєння злочину при наявності вичерпних даних про особу, яка його нібито вчинила, є несумісним з вимогами принципу презумпції невинуватості. З цього витікає пропозиція про необхідність розширення підстав визнання особи підозрюваним.

Проаналізувавши погляди вчених щодо виникнення у кримінальній справі такого специфічного учасника процесу, яким є підозрюваний /С.А. Альперт, М.П. Давидов, Т.М. Добровольська, В.Я. Дорохов, Г.М. Миньковський, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, Р.Д. Рахунов, М.С. Строгович, М.А. Чельцов, А.А. Чувільов, П.П. Якімов/, дисертант, спираючись на результати історичного тлумачення відповідних норм права, надає ряд додаткових аргументів на користь необхідності визнання особи підозрюваним у момент виникнення у неї потреби захищати свої права та інтереси, а не лише у окремих випадках прийняття рішень про затримання або обрання запобіжного заходу до притягнення особи як обвинуваченого. Тому самостійними підставами визнання особи підозрюваним у кримінальній справі пропонується вважати, окрім визначених у законі /ст.43¹ КПК/, порушення кримінальної справи щодо конкретної особи, яка скоїла злочин, а також факт допиту особи як свідка про обставини злочину, який вона нібито

вчинила. З свого боку, прояв принципу презумпції невинуватості у таких ситуаціях повинен бути висловлений у заборснї покладати на особу, яка у майбутньому може стати підозрюваним чи обвинуваченим, обов'язку давати пояснення, відповідати на запитання або надавати докази своєї непричетності до діяння, що розслідується.

що стосується забезпечення дії принципу презумпції невинуватості щодо обвинуваченого, то в цьому питанні автор підтримує думку Р.Д. Рахунова, В.А. Стрёмовського про необхідність надавати обвинуваченому певний строк для ознайомлення зі змістом рішення слідчого про його притягнення як обвинуваченого. Більш того, пропонується внесення у кримінально-процесуальний закон положення про обов'язкове вручення особі копії цього рішення. Висловлюється пропозиція про зміну змісту постанови про притягнення як обвинуваченого /ст.132 КПК України/ шляхом доповнення її переліком доказів, покладених в обґрунтування обвинувачення. Це дозволить, по-перше, забезпечити більш детальну підготовку обвинуваченого до захисту і, по-друге, ліквідує практику застосування притягнення особи як обвинуваченого без достатньої доказової бази, виключно з метою утворення сприятливих умов для отримання додаткової інформації про діяння.

Дослідник вважає недосконалим чинне кримінально-процесуальне законодавство, яке забор'язує слідчого перед початком допиту запитати обвинуваченого, чи визнає він себе винним у пред'явленому обвинуваченні /ч.5 ст.143 КПК України/, тому що в даному випадку особа фактично повинна підводити підсумок своєму поясненню, ще його не розпочавши. Виходячи з цього, вноситься пропозиція про виключення з наведеної статті КПК положення про обов'язок слідчого ставити це питання перед обвинуваченим на початку допиту. Дійсно, питання про відношення цієї особи до

пред"явленого обвинувачення є необхідним, але ставити його слідчий може в процесі допиту, наприкінці його, та, безумовно, лише після пояснень, хоча б у загальних рисах, обвинуваченого.

Далі у роботі через систему положень, які складають принцип презумпції невинуватості, розглядаються проблемні питання реалізації цього принципу в рішеннях слідчого про застосування заходів кримінально-процесуального примусу до підозрюваного чи обвинуваченого.

Спираючись на наукові дослідження А.Я. Дубинський, З.Д. Єнікєєв, З.З. Зінатулін, І.Л. Петрухін, О.М. Сербулов та ін./, пошукувач робить висновок, згідно з яким вимоги принципу презумпції невинуватості обов"язково повинні бути покладені в основу рішень слідчого про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, про застосування запобіжних заходів, направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу, усунення його від посади та накладання арешту на майно.

З цих позицій у дисертації висловлені критичні зауваження щодо вказівки Генерального прокурора України "Про порядок застосування ст.ст.106,115 КпК України" від 16.06.1993 року за № 15-72 про заборону слідчому звільняти з ізолятора тимчасового утримання затриману особу навіть при відсутності у її діях складу злочину, надавши це право тільки відповідному прокуророві. Автор також відмічає невідповідність вимогам принципу презумпції невинуватості рішень про затримання особи до порушення кримінальної справи, що передбачене статтею 2 Закону України "Про попереднє затримання особи" від 29.07.1994 року, оскільки цим заходи кримінально-процесуального примусу виводяться за межі кримінального судочинства, що істотно порушує права та законні інтереси громадян.

Крім того, у роботі обґрунтовується необхідність доповнен-

ня чинного законодавства нормою про обов'язковий допит прокурором усіх осіб, по відношенню до яких вирішується питання про взяття під варту. При дачі санкції на арешт на прокурора слід покласти обов'язок роз'яснювати арештованому його право на оскарження санкції в суд, а також порядок подання та розгляду такої скарги. Якщо взяття під варту було використане виключно за мотивами небезпечності злочину, арештований має підлягати негайному звільненню при зміні кваліфікації діяння на менш важке, ніж передбачене у ч.2 ст.155 КПК України. Також пропонується доповнити діюче кримінально-процесуальне законодавство положенням, згідно з яким прокурор, перевіряючи справу з обвинувальним висновком, не тільки вирішує питання, чи правильно обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, але й з'ясовує, чи не відпали підстави для його застосування.

Що стосується інших запобіжних заходів, то у роботі відзначається, що слідчі використовують переважно підписку про невиїзд, до того ж вивчення кримінальних справ свідчить, що майже по третині з них цей запобіжний захід обирався при відсутності реальних підстав. Це є порушенням принципу презумпції невинуватості, бо захід кримінально-процесуального примусу застосовується до особи, яка не мала наміру переховуватися від слідства і т.ін.

Як показує дослідження справ, на практиці виникає колізія між дією принципу презумпції невинуватості і застосуванням такого заходу кримінально-процесуального примусу, як направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу. Вирішуючи питання про призначення, наприклад, стаціонарної судовопсихіатричної експертизи, слідчі досить часто з метою забезпечення її проведення обирають обвинуваченому запобіжний захід у вигляді взяття під варту. Тому автор пропонує доповнити ст.205 КПК України поло-

ням про те, що прокурор дає санкцію на поміщення обвинуваченого у відповідний медичний заклад для проведення судовомедичної або судовопсихіатричної експертизи тільки при наявності у справі даних про те, що обвинувачений відмовляється або ухиляється від її проведення.

На думку дисертанта, не відповідає вимогам принципу презумпції невинуватості положення ККК, згідно з яким "якщо обвинувачений є службовою особою, слідчий, в разі необхідності відсторонити його від посади, вносить про це мотивовану постанову" /ст.147/. В законі відсутній перелік таких випадків, що може привести до занадто розширеного їх тлумачення і, як наслідок, до суттєвого порушення прав обвинуваченого. Тому пропонується підставами для відсторонення обвинуваченого від посади вважати наявність даних про те, що він перешкодить встановленню істини по справі або займатиметься злочинною діяльністю.

Досліджуючи проблеми, пов'язані з дією принципу презумпції невинуватості при забезпеченні слідчим збитків, завданих злочином, зокрема, при накладанні арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого,шукувач вважає за необхідне доповнити ККК нормою про конкретні підстави і порядок одержання у ході слідства відомостей про дані, що містять комерційну і банківську таємницю. На сьогодні повноваження слідчого на отримання таких відомостей розпорозені по різні законодавчих актах /Закони України "Про банки і банківську діяльність", "Про товарну біржу" і т.п./.

Закінчується третій розділ роботи дослідженням про вплив положень принципу презумпції невинуватості на етапі завершення розслідування по кримінальній справі. що стосується закінчення попереднього слідства складанням обвинувального висновку, то автор вважає, що існуючий порядок вручення копії цього про-

цесуального рішення підсудному, а не обвинуваченому, є прямим протиріччям вимогам даного принципу. В цьому випадку обвинувачений стає підсудним за постановою судді чи ухвалою суду, які не мають даних про його відношення до обвинувального висновку. Тому дослідник пропонує покласти обов'язок вручення копії обвинувального висновку на прокурора, який його затвердив. Одночасно з врученням копії прокурор забов'язаний псвідомити обвинуваченого, в який суд направлено справу, і роз'яснити обвинуваченому його право подавати в суд клопотання.

Бісвітлюючи питання, пов'язані із закриттям кримінальної справи, автор підтримує тих науковців А.І. Гуляєв, О.Я.Дубинський, Е.Ф. Куцова, І.Д. Черлов, М.С. Строгович/, які вважають можливим залишення за слідчим права приймати відповідні процесуальні рішення по злочинах, що не є тяжкими, за нереабілітувальними підставами. В той же час зроблено висновок, що ці підстави свідчать не про те, що обвинувачений винен у скоєнні злочину, а лише підкреслюють, що до нього можуть застосовуватись примусові заходи, не пов'язані з кримінальною відповідальністю.

Спираючись на вивчення кримінально-процесуального законодавства країн СНД (п.І ст.406 КіК Рф, п.І ст.297 КіК Молдови/, дисертант пропонує закріпити в КіК України право слідчого приймати рішення про закриття кримінальної справи у тому випадку, якщо особа вчинила діяння в стані неосудності чи захворіла після вчинення злочину на душевну хворобу, але відсутня потреба застосовувати до неї примусові заходи медичного характеру. Пошукувач вважає, що критерієм можливості закриття справи має бути висновок судовопсихіатричної експертизи про те, що до цієї особи не слід застосовувати відповідні заходи.

Наприкінці роботи сформульовані пропозиції про внесення змін і доповнень у чинне кримінально-процесуальне законодавст-

во, майбутні Конституцію та КіК України, що стосуються зміцнення схорони прав та законних інтересів громадян, вдосконалення діяльності органів кримінального судочинства.

По темі дисертації надруковані такі роботи:

1. Гражданский иск в уголовном судопроизводстве и вопросы реализации системы уголовно-процессуальных принципов. // Журнал "Бизнес-Информ". 1993. № 42. С.6-7. На русском языке. - 0,2 др.а.

2. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования: вопросы реализации системы процессуальных принципов. // Журнал "Бизнес-Информ". 1994. № 3. С.7-8. На русском языке. - 0,2 др.а.

3. Принцип презумпции невиновности. Характеристика и нормативное закрепление. // Журнал "Бизнес-Информ". 1994. № 10. С.8-9. На русском языке. - 0,2 др.а.

4. Реалізація системи кримінально-процесуальних принципів у стадії порушення справи за ознаками складу злочину проти громадського порядку. / Проблеми схорони громадського порядку і вдосконалення законодавства. Харків. 1994. С.162-163. - 0,15 др.а.

5. Конституция Российской Федерации и некоторые аспекты совершенствования организации и деятельности правоохранительных органов. // Конституция Российской Федерации: проблемы дальнейшего совершенствования законодательства в области охраны прав и свобод человека и гражданина, организации и деятельности правоохранительных органов. Белгород. 1994. С.124-129. На русском языке. - 0,35 др.а.

Tantsyura A.V. Principle of the innocence presumption and problems of its realization in investigator's decisions.

Dissertation in the form of manuscript presented for candidat's of law degree in the specialized field 12.00.09 - criminal procedure; criminalistics and criminal expertise, National Law Academy of Ukraine, Kharkov, 1995.

Dissertation contains the characteristic of theoretical model of principle of the innocence presumption. It is reflected that this principle appears as a quality of normative demand consolidating the thesis about citizen's respectability in the sphere of criminal procedure. The changes to the acting criminal legal legislation, the new Constitution and Criminal Procedural Code are worked.

Танцюра А.В. Принцип презумпції невинності і проблеми його реалізації в процесуальних рішеннях слідчого.

Дисертація в формі рукопису на соискание ученої ступені кандидата юридических наук по спеціальності І2.00.09 - уголовный процесс; криміналістика і судовая експертиза, Національна юридическая академія України, Харків, 1995.

В дисертації содержится характеристика теоретической модели принципа презумпции невинности. Отмечено, что этот принцип выступает в качестве нормативного требования, закрепляющего тезис о добропорядочности граждан в уголовном судопроизводстве. Исследуется механизм отражения данного принципа в процессуальных решениях следователя, предложены рекомендации по совершенствованию порядка его реализации. Разработаны изменения в действующее законодательство, будущие Конституцию и УПК Украины.

Ключові слова: принцип презумпції невинуватості, кримінальне судочинство, рішення слідчого.

Ав 32.574

Відповідальний за випуск доцент Тертишник В.М.

Підпис. до друку 24.05.95. Папір газет. Друк офсетний.
Формат 60x90/16. Ум. друк. арк. 1,5. Обл.-вид. арк. 1,0. Тираж 100 прим.
Замовл. № 30/2

Ротапринт Університету внутрішніх справ.
310080, м.Харків, пр.50-річчя СРСР, 27.